

ПСИХОДІАГНОСТИКА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ СТУДЕНТІВ

М.І. Приходько,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності
Запорізького національного університету

У статті обґрунтовано методологічні та методичні підходи до проведення діагностування ключових детермінант професійної спрямованості студентів, встановлено головні нормативно-типологічні показники, що необхідні для їх оптимальної професійної самореалізації.

Ключові слова: психодіагностика, функція, детермінанта.

В статье обоснованы методологические и методические подходы к проведению диагностирования ключевых детерминант профессиональной направленности студентов, установлены главные нормативно-типологические показатели, которые необходимы для их оптимальной профессиональной самореализации.

Ключевые слова: психодиагностика, функция, детерминанта.

Постановка проблеми. Психодіагностику (грец. psychē – душа і diagnōstikos – здатний розпізнавати) прийнято характеризувати як специфічний різновид науково-прикладного дослідження, що потрібно проводити в ситуаціях граничного обмеження часу, а також відсутності інформації про найважливіші тенденції (напрями) розвитку певного явища чи процесу, як прикладну дисципліну, яка спрямована на внутрішній світ студента й викладача, міжособистісні взаємини, тенденції розвитку кожної особистості з усіма її характерними особливостями.

Таким чином, психодіагностика може здійснюватися за декількома напрямками.

Психодіагностика в навчально-виховному процесі вишу, що надає інформацію про передумови, хід і результати навчання та виховання в цілому та окремих студентів для адекватного планування цілісного педагогічного процесу.

Психодіагностика психічної сфери студентів, що має важливе прогностичне значення для визначення перспектив розвитку особистості в динаміці.

Психодіагностика різних форм і причин неадекватної поведінки, яка має своєчасно виявити несприятливі внутрішні й зовнішні умови розвитку для їх корекції та профілактики.

Психодіагностичне порівняння ефективності навчально-виховного процесу, необхідне на всіх щаблях керівництва цим процесом, оскільки дає інформацію про хід і результати виконання навчальних планів і програм.

Прогностична функція психодіагностики, що полягає в передбаченні перебігу навчально-виховного процесу має спиратися на певний рівень інтелектуального розвитку розумових здібностей студента.

Складовими цих здібностей є такі мисленнєві операції: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування (абстракція), класифікація, систематизація. Вони складають операційний компонент мислення. До складу змістовних компонентів мислення належать поняття, судження, умовиводи. Отже, розвиток розумових операцій визначає інтелектуальні здібності особистості та є передумовою успішності оволодіння знанням, оскільки будь-які знання можуть бути засвоєними лише за умови, що в процесі опанування ними задіюється вся система мисленнєвих операцій. Таким чином, розумові здібності, інтелект – це не тільки продукт і результат, але й передумова оволодіння операційними й змістовними компонентами мислення, запорука успішного оперування поняттями, уміння висловлювати судження, робити аргументовані висновки й узагальнення.

Сучасна психологічна наука надає науковцям, педагогам широкий вибір інструментарію для психодіагностичних досліджень. Для з'ясування рівня розвитку інтелектуальних здібностей використовуються тести Р. Амаатхауера, Р. Кеттела, А. Мерілл, Д. Равена, Л. Термена. Для визначення творчих здібностей – Д. Гілфорда, Е. Торренса. Тест Стенфорда-Біне дозволяє вимірювати загальну обізнаність і рівень вербального розвитку, сприймання, пом'яті, здатності до

логічного мислення. У тесті Девіда Векслера містяться субтести, спрямовані на вимірювання інтелекту, пом'яті дорослих.

Отже, саме психодіагностика озброює дослідника-педагога необхідними засобами вивчення індивідуальності студента, сприяє розв'язанню задач особистісно орієнтованого навчання й виховання.

Мета статті – розкрити можливості використання методологічних і методичних підходів на основі психодіагностики функціональних детермінант професійної спрямованості студентів.

У методології та засобах психодіагностики загальножиттєвої та професійної спрямованості особистості найбільш релевантним зараз вважається підхід, який було обгрунтовано роботами видатних учених ХХ сторіччя – засновника культурно-історичної психології Л.С. Виготського та швейцарського культуролога-психоаналітика К.Г. Юнга.

У концепції культурно-історичної психології Л.С. Виготського переконливо продемонстровано плідність використання знаково-символьних систем при проведенні «діагностики розвитку» і на цій основі суттєво збагачено зміст її головних етапів – симптоматичного, етиологічного, типологічного та прогностико-рекомендаційного [1].

Незаперечна заслуга аналітичної психології К.Г. Юнга – знайдення методів та інструментів для ретельного урахування співвідношення свідомого та латентно-неусвідомленого в діагностиці спрямованості поведінки людини і, зокрема, на етапі її професійного самовизначення в юнацькому віці. На багатьох прикладах процесу такого самовизначення Юнг встановив, що демаркаційна лінія, яка розділяє у психіці досліджуваних свідоме й неусвідомлене, дуже тонка. Тому він неодноразово закликав при діагностуванні потягу до професійної діяльності не залишати поза увагою сферу неусвідомленого. Кваліфікована «індивідуація» його так званих «архетипів» (обидва терміни – неологізми К. Юнга) з метою їх «підкорення критиці розуму» дозволяє, на переконання швейцарського психоаналітика, суттєво розширити горизонти свідомості людини та краще зрозуміти нею глибинні можливості свого потенціалу [2].

Для експериментального підтвердження такого підходу К. Юнг у 1902 р. сконструював спеціальний «діагностичний компас», до вдосконалення якого він останнього разу повернувся в роботі 1961 р. «Людина та її символи» [3]. Такі символи (від старогрецького – «те, що поєднує») К. Юнг поряд із Л. С. Виготським розглядав як особливі онтологічні сутності, що втілюють у явища культури психічну енергію людини, і розпізнання значення яких виступає для психоаналітика багатющим джерелом пошуку мотивів та інших її духовно-рушіючих сил [4].

У центр «компасу Юнга», що символізує глибинну «самість» (автентичне, істинне-Я) індивіда, під кутом 90° вписані біполярні координати для оцінки інтенсивності прояву чотирьох базових психічних функцій, що здатні забезпечити оптимальну когнітивну орієнтацію людини в наявному соціально-культурному середовищі: Мислення (Т – від англ. thinking) – Почуття (F – feeling) – Сенсорика (S – sensing) – Інтуїція (N – Intuitive). Залежно від стану їх диференціації та взаємодії з нейропсихічно природженою екстра- чи інтровертованою (E-I) спрямованістю поведінки суб'єкта, кожна з цих функцій займає на компасі свою позицію.

Верхня функціональна домінанта значима, насамперед, для перспектив професійної діяльності людини, оскільки при її своєчасному розпізнанні та свідомому використанні можна скоріше адаптуватися до вимог конкретного ділового оточення. Так, індивіди з добре розвинутою функцією S краще виконують роботу, коли мають справу з реальними, конкретними речами при наявності чітко поставленого завдання й можливості якомога скоріше виконати його. Ті, у кого домінує інтуїція (N), віддають перевагу не стільки реально існуючому, скільки пошуку нових можливостей і значно активніше порівняно з сенсориками спрямовані в майбутнє. У логіків-мислителів (Т) найбільш популярна діяльність, пов'язана з прийняттям аналітичних рішень на основі об'єктивних критеріїв типу «за-проти», «або-або». Нарешті, функція F, яка за численною статистикою вважається більш притаманною жінкам, схиляє до роботи, пов'язаної з людським спілкуванням і аксіологічними (оціночними) судженнями (добре-погано, справедливо-несправедливо й т.ін.).

Рівень другої (зліва по горизонталі компасу) за пріоритетністю функції дає уявлення про творчі вподобання індивіда, які він бажав би опрацювати, а комплементарної їй третьої функції справа вимальовує важливі риси та міру адекватності самооцінки «Я-образу» досліджуваного. Але у зв'язку з тим, що формування такого образу завершується лише в 25–30 років, ця функція ще неповністю розвинута в студентському віці й тому ретельне її діагностування має, згідно з К. Юнгом, виключне значення для «індивідуації самості» особистості. Чималої компетентності потребує також аналіз четвертої, так званої «тіньової функції», що, як правило, має більш високий, ніж третій, ступінь неусвідомленості й потенційно, за умов підвищеної сугестії з боку зовнішнього

оточення та зловживання вольовими чинниками у спрямованості людини, може бути джерелом серйозних труднощів і непорозумінь на її життєвому та професійному шляху.

Поширеним випадком «Тіні» виступає феномен некритичної самоідентифікації з професійним статусом (коли, наприклад, співак, за словами К. Юнга, ототожнює власне «Я» виключно зі своїм голосом, а професор – тільки з власними книгами» [2]), і як наслідок цього – психічна інфляція (роздування) особи, яка перестає адекватно реагувати на сигнали, що надходять з навколишнього соціального середовища. Наочний приклад подібного явища – фігура директора Палацу культури Огурцова з кінофільму «Карнавальна ніч» у блискучому виконанні І. Льїнського.

Українське важливе місце при діагностуванні архетипів спрямованості індивіда, за К. Юнгом, займає висвітлення міри його ідентифікації з певним культурним героєм (у перекладі зі старогрецької – «улюбленець»), особливо з тими, які ще в античній міфології вважалися засновниками та покровителями багатьох ремесел і професій. За його численними спостереженнями, носії європейської ментальності характеризуються в цьому відношенні потягом до образу одного з 4-х міфологічних осіб – богів-олімпійців: Аполлона й Діонісія, а також титана Прометея та його молодшого брата Епітемея. Подальший реконструктивний аналіз показав, що в доволі широкому спектрі своєї життєдіяльності кожен з них виконував декілька пріоритетних соціально-культурних і професійних ролей. Аполлон як покровитель муз і мистецтва давав простим смертним натхнення й душевну гармонію, а тих, хто наполегливо шукав сенсу життя, спрямовував до вершин Олімпу. Діоніс брав на себе місію з організації масових свят і дозвілля, навчав греків переживанню радощів та естетичного катарсису. Прометей приносив знання та пов'язані з ним інновації, а Епітемей передавав членам суспільства почуття обов'язку й виступав символом його соціальної стабільності.

У 1942 році К. Бриггс та І. Майєрс при створенні Типологічного Індикатору (МВТІ) доповнили «компас Юнга» ще двома функціями: вирішувальною – J (judging) та сприймаючо-динамічною – P (perceiving), різновекторність яких пояснюється переважаючим впливом чоловічого чи жіночого архетипів (Анімуса-Аніми) на детермінацію поведінки досліджуваного. З уведенням цієї пари функцій, при вимірюванні дії яких можна дізнатись про те, як людина ставиться до свого часу й на цій основі приймає життєво важливі рішення (за принципом «сім разів відмір та один відріж» – P, чи, не гаючи, однозначно J), чисельність психологічних типів, що встановлюється за методологією К. Юнга, зросла з 8 до 16. В останні десятиріччя з розвитком наук інформаційного циклу посилилась тенденція до психоінформаційної інтерпретації головних чинників спрямованості особистості, що діагностуються за методологією Юнга-Майєрс-Бриггс. Схематично алгоритм такої інтерпретації – це пошук відповідей на 4 питання: 1) Як досліджуваний взаємодіє з оточуючим світом і куди спрямовує свою психічну енергію у здобутті необхідної інформації (E – I)? 2) На інформацію якого характеру він насамперед звертає увагу (S – N)? 3) Як приймає рішення на основі інформації, що здобуто (T – F)? 4) Як використовує прийняті рішення – не вагаючись (прояв динамічного Анімуса), або додержуючись більш гнучкої тактики, коригуючи їх залежно від обставин (J – P)?

Валідацію свого інструментарію Майєрс-Бриггс почали серед студентів гуманітарних та природничо-наукових факультетів восьми елітних університетів США. До середини 50-х років вони здійснили статистичний аналіз 8561-го протоколів індивідуальних опитувань, що в підсумку дозволило встановити взаємозв'язок кожного з 16-ти функціонально-психологічних типів з професійною орієнтацією, творчими здібностями та іншими значимими для узагальнення результатів рисами різних категорій респондентів [5].

Ліцензійний МВТІ містить 166 запитань за принципом нарощення сили «вимушеного вибору» (forced choices) за кожному блоком установок і функцій поведінки людини в побуті, діловому середовищі та дозвіллі. Сучасні фахівці з експрес-діагностики типології особистості зробили його значно компактніше – всього на 28 запитань у мінімальному (за П. і Б. Тігер) та більш розширеному (34 оціночні індикатори відношення до роботи в модифікації Р. Шнейдермана для програмістів) [6] варіантах. Але, не дивлячись на суттєві скорочення, обидва ці експрес-тести спроможні в комплексі вимірювати всі первинні симптоми спрямованості особистості, щоб потім на рівні валідності порядку 65-75% (за нашим досвідом) встановити її типологію.

У 70-ті роки професор Каліфорнійського університету Д. Кейрсі при аналізі сполучень функцій NF, SP, NT та SJ модифікованого Майєрс-Бриггс «компасу Юнга» знайшов у них важливі психометричні індикатори вищезазначеного культурно-архетипічного самоототожнення досліджуваних. Слідуючи античній традиції характеристики базових психологічних детермінант

поведінки особистості, він назвав такі індикатори «темпераментами» й запропонував шкалу для вимірювання рівня їх «яскравості». Великий обсяг статистичних даних, що теж були отримані насамперед у студентському середовищі, дозволив Кейрсі створити типологію професій та сфер діяльності, яким представникам кожного з 4-х культурно-психологічних властивостей доцільно присвятити себе в сучасних умовах. Із цієї, зараз широко визнаної та підкріпленої ретельним біографічним аналізом багатьох видатних людей [7] типології, випливає, що ті, хто має ознаки інтуїтивно-почуттєвого темпераменту (NF), найповніше можуть проявити себе в дизайні, мистецтві, літературі, педагогіці, психології та інших гуманітарних науках, як правило, беручи за взірць видатних особистостей цієї сфери; сенсорно-динамічного темпераменту (SP) – в індустрії розваг та масових видовищ, політичній діяльності, соціальному менеджменті, медицині й торгівлі; інтуїтивно-мисленнєвого темпераменту (NT) – у фундаментальній науці, винахідництві, а також стратегічному плануванні; сенсорно-статичного темпераменту (SJ) – у сфері матеріального виробництва, прикладної економіки, бізнесу, правництва та у військовій справі.

За класифікацією, нещодавно запропонованою П. та Б. Тайгер, індивіди встановлених Д. Кейрсі культурно-психологічних темпераментів, більш узагальнено та на сучасний лад визначаються відповідно як «ідеалісти», «реалісти», «концептуалісти» та «традиціоналісти» [8].

На доповнення показників «діагностичного компасу» К. Юнга, високоіндивідуалізовану інформацію про культурну спрямованість на професію можна отримати за допомогою низки спеціальних символно-проективних процедур. Їх упровадження значно зменшує вірогідність прояву захисних бар'єрів та неадекватної самопрезентації «Я-образу» досліджуваного.

Наведемо для прикладу технологію застосування трьох подібних психодіагностичних засобів – тестів Махоні, Люшера та Мак-Клелланда.

Методика Махоні, яка має назву «Конструктивний малюнок людини», пропонує побудувати послідовність із трьох «чоловічків» з використанням геометричних фігур (кола, квадрата й трикутника). При цьому, як встановлено раніше К. Юнгом та його послідовниками, коло як репрезентант людської психіки символізує «здатність до... співчутливості, емоційного відгуку на переживання іншої людини» (функція F), квадрат – раціональність мислення особистості (T), а трикутник – її інтуїцію (N) [9]. Сума цих геометричних елементів у кожному малюнку повинна дорівнювати десяти. Перший із намальованих «чоловічків» виступає, за інтерпретацією Махоні, ознакою домінуючого типу досліджуваного, другий висвітлює його актуальний стан, а третій – підсвідому спрямованість у майбутнє. Номінально-метрична шкала оцінки результатів тестування, у якій кожному трикутнику присвоюється значення сотні, колу – десятка, а квадратам – одиниці, дозволяє за сумою цих елементів (від 10 до 1000) встановити деякі первинні нормативні індикатори професійної спрямованості індивіда. Так, досліджувані, що набирають у третій позиції від 640 до 1000 балів, мають яскраво виражені лідерські схильності та потяг до керівної роботи у зв'язку з домінацією в їхніх малюнках фігури трикутника.

Значними розпізнавальними можливостями та високим ступенем універсалізму в діагностуванні людської поведінки відзначається проективно-кольорова методика Люшера. Тільки офіційно зареєстрована вибірка студентів із багатьох країн світу, які до середини 90-х років пройшли тестування за нею, складає 36892 особи [10]. Аналіз результатів, отриманих у подібних масових дослідженнях, Люшер та його послідовники проводять з позицій розкриття потенціалу самореалізації кожного обстеженого в різних сферах його діяльності – професійній, побутовій, соціальній.

Проективний матеріал свого тесту Люшер поділив на 2 функціональні групи – 4 основні кольори (червоний, синій, зелений, жовтий) та 4 «модифіковані», допоміжні (фіолетовий, коричневий, сірий, чорний). При діагностиці спрямованості поведінки особистості він вважає достатнім скористатися лише 4-ма основними кольорами свого тесту. При цьому пріоритетний вибір червоної символіки знаходиться, як свідчать наші результати, у тісній кореляції зі ступенем розвитку функції F на «компасі Юнга», синьої – функції T, зеленої – функції S, жовтої – функції N.

Цікаві та змістовні показники за шкалою довго-короткотермінових орієнтацій у загальній та професійній спрямованості студентів, а також культурних героїв, із якими вони підсвідомо ідентифікують себе, можна отримати за допомогою «Тесту тематичної аперцепції» (ТТА) у його так званому бізнес-варіанті, запропонованому Д. Мак-Клелландом. Стимульний матеріал, який демонструється на екрані за допомогою слайд-проектора, відображає декілька ситуацій із майбутньої професійної діяльності. Після 20-секундного перегляду кожного слайда (або просто аркуша з фотографіями чи малюнком при відсутності проектора) кожен студент, максимально мобілізуючи власну фантазію, у формі короткого письмового твору відповідає на 4 запитання: 1.

Що тут відбувається, хто ці люди? 2. Що привело до цієї ситуації, що сталося перед нею? 3. Про що думають ці люди, чого вони бажають? 4. Що відбудеться далі, чим все це закінчиться? Далі за допомогою стандартизованого авторами методу контент-аналізу підраховується узагальнений індекс мотивації на досягнення та аналізуються ті його складові, що пов'язані в авторів творів із внутрішніми та зовнішніми джерелами її формування. Серед таких внутрішніх складових методикою Д. Мак-Клелланда запропоновано виділяти когнітивні, адиктивні та вольові детермінанти формування мотивації та ціннісні очікування індивіда на професію, а у складі зовнішніх – звертати особливу увагу на бар'єри (перепони), що знаходяться на шляху до реалізації «образу досягнення», які виникають у нього [10].

Висновки. Сучасна психологічна наука надає досліднику широкий вибір інструментарію для психодіагностичних досліджень. У подальшому вдосконаленні методів і педагогічних засобів використання результатів психодіагностування функціональних детермінант професійної спрямованості студентів доцільно зосередитись на тому, що психопедагогіка сприяє розв'язанню не лише психологічних, але й педагогічних завдань. Наприклад, психодіагностики дозволяють визначати й прогнозувати подальший розумовий, емоційний, фізичний розвиток студентів, виявляти студентів із особливою інтелектуальною, емоційною й духовною обдарованістю, сприяють демократизації навчально-виховного процесу, об'єктивності оцінки його якості, удосконаленню й розвитку об'єктів і суб'єктів цього процесу.

Література

1. Выготский Л.С. Орудие и знак в развитии ребенка / Л.С. Выготский // Собрание сочинений: в 6 т. Т. 3. – М.: Педагогика, 1984. – 400 с.
2. Юнг К.Г. Психологические типы: Сборник работ 1913-1936 гг.: пер. с нем. / К.Г. Юнг. – Минск: Попурри, 1998. – 656 с.
3. Юнг К.Г. и др. Человек и его символы: пер. с англ. / К.Г. Юнг. – СПб.: БСК, 1996. – 454 с.
4. Юнг К. Г. Психология бессознательного: пер. с нем. / К.Г. Юнг. – М.: Канон, 1996. – 320 с.
5. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов. Введение в психометрическое тестирование: пер. с англ. / П. Клайн. – К.: ПАН ЛДТ, 1994. – 283 с.
6. Шнейдерман Б. Психология программирования: пер. с англ. / Б. Шнейдерман. – М.: РиСв, 1984. – 304 с.
7. Ландрам Дж. Профили гениев (Люди, которые ломали правила. Тринадцать женщин, которые изменили мир. Тринадцать мужчин, которые изменили мир): пер. с англ. / Дж. Ландрам. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 640 с.
8. Тигер П.Д. Читать человека как книгу: пер. с англ. / П.Д. Тигер, Б. Беррон-Тигер. – М.: ООО АСТ, 2000. – 288 с.
9. Алексеев А.А. Психогеометрия для менеджеров / А.А. Алексеев, Л.А. Громова. – Л.: Знание, 1991. – 164 с.
10. Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации и саморегуляции [Текст] / под ред. А.А. Бодалева, И.М. Карлинской, С.Р. Пантилеева, В.В. Столина. – М.: МГУ, 1990. – 160 с.